Микола Жарких

«Список городів Свитригайла»: порядок і безпорядок

Київ – 2024 р.

Вивчення «Списку городів Свитригайла» (СГС) кардинально полегшилося після публікації статті Серія Полехова, у якій переконливо показано що документ було створено у Полоцьку восени 1432 р., після нещасливої для Свитригайла сутички в Ошмянах. Там же дана нова публікація самого документу і прокоментовано географічні назви у ньому [*Полехов С. В.* «Список городов Свидригайла». Датировка и публикация. – Древняя Русь. Вопросы медиевистики, 2014 г., № 4 (58), с. 111 – 125].

Земляки Сергія Полехова намагались сьогодні мене вбити і наслали на Київ 15 дронів «Шахед». Тільки завдяки винятково умілій роботі воїнів нашої протиповітряної оборони всі ці непрохані подарунки були знищені ще на підході до Києва, так що я навіть не чув нічого (15 березня 2024 р. о 9:21).

В цій статті я спробую розглянути внутрішню організацію переліку географічних назв. Методику опрацювання переліків географічних назв я розробив на прикладі ярликів кримських ханів [*Жарких М. І.* Географія кримських ярликів 15 – 16 ст. – К.: 2024 р.] і скористаюсь нею нині.

Текст переліку

В наступній таблиці вживаються такі ж позначення, як і в роботі про ярлики:

– (А) і зелене тло – безспірні, надійно ідентифіковані об'єкти;

– (Б) і жовте тло – прості, прийнятні припущення;

– (В) і червоне тло – складні, мало ймовірні припущення;

– (Г) і жовто-гаряче тло – не вдалося витлумачити, неясні назви;

– (Д) і піщане тло – гіпотетична перестановка в тексті (нове місце для назв, згаданих вище).

	Оригінальне написання	Реконструкція звучання	Сучасна назва [1]
1	Kyow castrum cum districtibus plurimis	Киов / Кйов / Кёв	Київ, замок із багатьма волостями (А)
2	Czirnyrow cum districtibus non paucis	Чірниров	Чернігів з немалим числом волостей (А)
3	Smolnyesk	Смольнєск	Смоленськ (А)
4	Wyderbesk	Видербеск	Вітебськ (Б)
5	Poltesk	Полтеск	Полоцьк (А)
6	Granesk cum districtibus pluribus	Гранеск	Брянськ із багатьма волостями (Б)
7	Miszenyesk	Мішенєск	Мценськ (А)
8	Lyubutesk	Любутеск	Любутськ (А)
9	Mesczesk castrum	Месческ / Мещеск	Мезецьк замок (А)
10	Tula castrum	Тула	Тула замок (А)
11	Rereste	Рересте	Берестье (Г)
12	Dorczen	Дорчен	Дороженъ (Г)
13	Rethůn [2]	Ретюн / Ретунь	Ретань (Г)
14	Sirpeesk	Сірпееск	Серпейськ (А)
15	Rylesk	Рилеск	Рильськ (А)
16	Staczodus	Стачодус	Неясна назва (Г)
17	Trupczosk	Трупчоск	Трубчевськ (А)
18	Homeў [3]	Гомей	Гомель (А)
19	Cryczow	Кричов	Кричів (А)
20	Mahylow	Магилов	Могилів (А)
21	Teterim	Тетерім	Тетерино (Б)
22	Postesk	Постеск	Неясна назва (Г)
23	Drokow	Дроков	Старий Дроков (А)
24	Birlaa	Бірлаа	Біла (?) (В)
25	Cziczeresk	Чічереск	Чечерськ (А)
26	Putywl	Путивль	Путивль (А)

27	Chothmisl	Хотмісл	Хотмизьк (А)
28	Newegrodek Sewersky	Невегродек Северски	Новгород Сіверський (А)
29	Kuresk cum multis districtibus	Куреск	Курськ з багатьма волостями (А)
30	Donyesk cum multis districtibus	Донєск	Донець з багатьма волостями (В)
31	Msczickaw	Мсчіскав / Мщіскав	Мстиславль (А)
32	Wyasma	Вясма	Вязьма (А)
33	Rscha castrum muratum	Рша	Орша, мурований замок (А)
34	Drutesk	Друтеск	Друцьк (А)
35	~~Cukol~~ [4] Cukomla	Цукомля / Кукомля	Лукомль (Б)
36	Obelcze	Обелче	Обольці (Б)
37	Mÿeszow	Мєшов	не локалізовано (Г)
38	Boryssow	Борисов	Борисов (А)
39	Braczslaw	Брачслав	Браслав (А)
40	Dryswath	Дрисват	Дрисвяти (А)
40-1	Item in terra Podoliensi castra		Також у Подільській землі замки (А)
41	Cirkassi	Ціркассі / Кіркассі	Черкаси (А)
42	Zwinihrod	Звініґрод	Звенигород (А)
43	Sakolecz	Саколеч	Сокілець (А)
44	Czarnygrad	Чарниград	Чорний город (Б)
45	Kaczakeyow	Качакейов	Качибеїв (Б)
46	Mayak	Маяк	Маяк (Б)
47	Karawull	Каравулл	Каравул (Г)
48	Daschaw in metis Caffensibus	Дашав	Дашів у границь Кафи (А)
49	Turopÿecz	Туропєч	Торопець (А)
50	Kozaryn	Козарин	Казарина (А)
51	Dubna	Дубна	Дубна (Б)
52	Roznaw	Рознав	Рожна (Г)
53	Ozercza	Озерча	Озерцо (Б)
54	Zzÿzzecz	Жижеч	Жижиця (Б)
55	Rszewa	Ршева	Ржев (В)
56	Osschewa	Осшева	Ашево (А)
57	Welikee Lucky	Велікее Луцки	Великі Луки? Великий Луцьк? (В)
58	Byberew	Биберев	Бибирево

59	Welysz	Велиш	Веліж (А)
60	Zukoppa	Зукоппа	Жукопа
61	Item altera Rszowa	Ршова	Також інша Ржева (В)
62	Gelecz cum districtibus multis et castris	Гелеч	Єлець з багатьма волостями й замками (Б)
63	Wronasz	Вронаш	Вороніж (Б)
64	Oskol	Оскол	Оскол (А)
65	Milolubl	Милолюбль	Милолюбль (Г)
66	Muszecz cum multis districtibus	Мушеч	Мужеч з багатьма волостями (Г)
67	Snowesk	Сновеск	Седнів (А)
68	Brehÿnÿa	Брегиня	Брагин (Б)
69	Reczicza	Речіча	Річиця (А)
70	Mozir	Мозір	Мозир (А)
71	Vruczey	Вручей	Овруч (А)
71-1	Item terra Lucensis	Луценсіс / Лукенсіс	Також земля Луцька (А)
71-2	Item Wladimiriensis	Владіміріенсіс	Також Володимирська (А)
72	Crzemenyecz	Крземенєч / Кжеменєч	Кременець (А)
73	Olessko	Олесско	Олесько (А)
74	Ostroh	Острог	Острог (А)
75	Polonee	Полонее	Полонне (А)
76	Luczska	Лучска	Луцьк (В)
77	Wladimir	Владімір	Володимир (А)
78	Czortoryesk	Чорторєск	Чорторийськ (А)
79	Zytomÿr	Зитомир	Житомир (А)
80	Stepan	Степань	Степань (А)
81	Wzwaholl	Взваголл	Звягель (А)
82	Zawsche	Завше	Заушшя (Б)
83	Letyczow	Летичов	Летичів (А)
40-1a			Також у Подільській землі замки
41a	Cirkassi	Ціркассі / Кіркассі	Черкаси
42a	Zwinihrod	Звінігрод	Звенигород
43a	Sakolecz	Саколеч	Сокілець
44a	Czarnygrad	Чарниград	Чорний город
45a	Kaczakeyow	Качакейов	Качибеїв
46a	Mayak	Маяк	Маяк
47a	Karawull	Каравулл	Каравул

48a	Daschaw in metis Caffensibus	Дашав	Дашів у границь Кафи

Палеографія, мова і орфографія

1. Більшість сучасних назв правильно зазначена у статті С. Полехова, не відзначаю такі випадки.

Читання готичного письма документі потребує спеціальних знані і навичок, якими володіє С. Полехов, але не я. Разом з тим:

2. На фотокопії оригіналу в статті С. Полехова видно надрядковий знак, щось як маленьке *с*, поставлений над лівою мачтою літери *п*. Якщо він справді відноситься до літери *и*, як у тексті С. П., то це мало би бути яке особливе *и*, мабуть *ю*. А якщо він відноситься до *п*, то мабуть позначав пом’якшення. Втім, інших подібних знаків у документі нема, може бути щось випадкове.

3. На фотокопії видно, що писар кілька разів ставив дві крапки над літерою *у*, так що виходило *ӱ*. С. Полехов у своєму прочитанні ігнорував ці знаки, і мабуть слушно, бо неясно, що вони мали би позначати. Але вжито їх 6 разів.

4. Тут писар написав був *Cukol*, помітив помилку, закреслив і далі в тому ж рядку написав *Cukomla*.

Мова документа визначена як латинська, і справді всі пояснювальні фрази дано латинською мовою. Разом з тим при транскрибуванні руських географічних назв писар ніяк не міг втиснутись в обмеження латинської мови. Він 44 рази ужив літеру *w* на позначення звуку *в* / *ў* / *у* і тільки один раз – літеру *v* (Vruczey). Але в латинській абетці / мові немає літери *w*, вона є у польській та німецькій.

Далі, ані в латинській, ані в німецькій мовах не вживається сполучення *cz*, котре вживається у польській мові на позначення звука *ч*, і так ми бачимо в нашому документі ***Cz***irnyrow (Чернігів).

С. Полехов пише, що *cz* в СГС могло позначати не тільки звук *ч*, але також і *ц*, і тому пропонує читати, наприклад *Sakolecz* як Соколец, не Соколеч [с. 121]. Це мене не переконує. Звук *ц* є і в латинській мові (caesar), і в німецькій (Zeit), і у польській (cebula), і якби писарю СГС треба було передати звук *ц*, він міг би скористатись написанням будь-якої з цих мов, а не вигадувати нове позначення. Можливо, оце кінцеве *ч* – якась діалектна фонетична риса (зазирнув у статтю «Древненовгородский диалект» і зрозумів, що дилетантам не слід заглиблюватись у цю справу).

Так само тільки в польській мові сполучення *sz* вживається на позначення звуку *ш*, і так мабуть треба читати його в нашому документі, хоча воно часто стоїть в позиції, де можна очікувати *ж* (R***sz***ewa – Ржева, Wely***sz*** – Веліж). Але ні в латинській, ані в німецькій мовах таке сполучення не вживається.

Разом з тим в документі зустрічається і чисто німецьке сполучення *sch* на позначення звуку *ш* (R***sch***a – Орша).

Руський звук *ж* також завдав клопоту писарю. Окрім можливого *sz*, писар ужив дотепне позначення *zz* (***Zz***ÿzzecz – Жижець), але тільки один раз. Два рази вжито позначення *z* (Zukoppa – Жукопа, Zytomÿr – Житомир). Разом з тим та сама літера *z* позначає і безспірний звук *з*: Zwinihrod, Mozir.

Різне призначення має в документі й літера *y*. Вона може позначати звук *и* (Czirn***y***row – Чернігів), або *й* (Vrucze***y***), а в парі з наступною голосною літерою позначає йотовані звуки руської мови (наприклад, L***y***ubutesk – Любутськ). Тому часто вживане сполучення *ye* я передаю як *є*.

Характерні риси польської мови можна побачити у написанні ***Crz***emenyecz (сучасне польське написання *Krz*emieniec), також у неповноголосних формах *hrod* (Zwinihrod), *grad* (Czarnygrad), *grodek* (Newegrodek).

Маловідомі назви

Попри труднощі й різнобій в транскрипції, більшість назв переліку прочитується легко і не потребує коментування. Але є меншість назв, які становлять певні труднощі.

Wyderbesk (4) – з певним зусиллям тут можна слідом з С. Полеховим побачити Вітебськ. Але зіпсоване написання викликає здивування: невже німецький писар у Лівонії не чув назви цього значного міста, досить близького до Лівонії?

Granesk (6) – С. Полехов вважає, що це Брянськ, але для цього так само потрібне деяке зусилля, бо початкова приголосна має найважливіше значення у назві, а тут саме в ній описка (?). Також у Вінницькій області є село Гранів – точний відповідник у топооснові, різниця в форманті.

Тульська група (11 – 13). Комбінація Тула + Берестя + Дороженъ + Ретань зустрічається в договорі рязанського князя Івана Федоровича із великим князем литовським Вітовтом [бл. 1430 р.: Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей 14 – 16 вв. – М.: 1950 г., № 25, с. 68]. Огляд досліджень показав, що три останніх об’єкти не вдається локалізувати [*Жарких М. І.* Географія кримських ярликів 15 – 16 ст. – К.: 2024 р., розділ Берестей і Ратунь]. Позначення цих назв на картосхемі С. Полехова не обгрунтовано.

Staczodus (16) – моя фантазія рішуче відмовляється бачити тут Стародуб, як пропонує С. Полехов.

Спроба пошуку по ГРАК-у із шаблоном

[word="Стач.*"]

дала 41 відповідник, серед яких очікувано немає географічних назв, є тільки слово *стачити* (поетичне скорочення від *вистачити*) та *стачка*. Назва зіпсована, пояснити її не вдається.

Teterim (21) – С. Полехов відгадує тут назву Тетерин, і на його картосхемі він розміщений на північний захід від Могилева. Там, у Круглянському районі справді є містечко Тетерино. Але на території Росії є ще 22 деревні Тетерино, в тому числі у корисних для нашої теми областях – Псковській, Новгородській, Тверській, Смоленській, Рязанській. Є ще дві деревні Тетерина, але далеко від границь можливих володінь Великого князівства Литовського. Припущення С. Полехова можна прийняти.

Postesk (22) – цілком неясна назва. С. Полехов пропонує Пропошеськ / Пропойськ, але це неможливо: назви мають тільки спільне початкове *П* та формант *ск*. Формант дуже поширений і нічого у пошуку не допомагає.

Спроба пошуку по ГРАК-у із шаблоном

[word="Пост[аоуеиієяюї]ськ.*"]

не дала жодного відповідника, а перегляд топонімів показав в Україні два села *Постолівка*, два села *Постольне*, також *Постоята* і *Поступель*. Нічого із цього нам не підходить. Заміною однієї приголосної Постеск перетворюється на уже згаданий Полтеск (5).

Birlaa (24) – неясна назва. Спроба пошуку по ГРАК-у із шаблоном

[word="Б[иі]рл[ая].*"]

дала 93 відповідники, очікувано – назву Бирлад у Румунії та ще мало поширене німецьке прізвище Бірляйн (Bierlein). Далі стоять Бирлівка та Бирлинці /

Берлинці у Вінницькій області, ну й Берлін у Німеччині.

С. Полехов відкидає в цій назві літеру *r*, котра йому заважає, і бачить тут назву Біла (Белый) – місто на південному заході Тверської області, і так позначено на його картосхемі. З великим зусиллям це припущення можна прийняти.

Donyesk (30) – точного відповідника серед давніх назв немає, сучасні назви *Донецьк* з'явились у 20 ст. Залишається читати тут *Донець*. Розгляд цієї назви у ярликах привів мене до припущення, що тут згадана маленька річка Донець у сучасному Кімовському районі Тульської області [*Жарких М. І.* Географія кримських ярликів 15 – 16 ст. – К.: 2024 р., розділ «Донець»]. Цікаво, що й на картосхемі С. Полехова цей об'єкт показано десь на верхньому Дону, але таке розміщення в тексті статті не обґрунтовано.

Cukomla (35) – із певним зусиллям можна прийняти виправлення С. Полехова на Лукомль, але знову маємо помилку у критично важливій початковій приголосній.

Obelcze (36) – можна погодитись із С. Полеховим, що тут згадано Обольці у Толочинському районі Вітебської області.

Mÿeszow (37) – С. Полехов зібрав припущення дослідників, що це могла бути волость Межов біля Себежа (нині там такої назви немає) або містечко Межево в Оршанському районі Вітебської області. Звідти до Себежа – 220 км.

Зі свого боку можу вказати озеро і деревню Межево (Межава) у Расонському районі Вітебської області (тільки 46 км від Себежа!), також Межево у Конаковському районі Тверської області (далеко від границі ВКЛ) і скасовану нині деревню Межево у Рогнідинському районі Брянської області – ця остання заходилась на території ВКЛ, і її слід узяти до уваги.

Наразі не можна віддати перевагу жодному з варіантів, об'єкт не локалізовано.

Південна група (45 – 48). Я все збираюсь докладно поговорити про ці об'єкти у своїй роботі з історії Побожжя, поки що повторю резюме [*Жарких М. І.* Географія кримських ярликів 15 – 16 ст. – К.: 2024 р., розділ «Південна група»]: Чорний город – інша назва сучасного Білгорода-Дністровського (але є село Чорногородка в Київській області!); Качибеїв – урочище на березі Чорного моря біля сучасної Одеси; Маяк – урочище на нижньому Дністрі при його впадінні в лиман; Караул – було кілька об'єктів такої назви; Дашів – містечко в Гайсинському районі Вінницької області.

Торопецька група (50 – 54). Ці назви торопецьких волостей пізніше згадані у московсько-литовському договорі 1503 р. [Сборник Русского исторического общества, 1882 г., т. 35, № 75-10в, с. 398 – 402; Lietuvos metrika. – Vilnius: 1993, kn. 5, № 118.13, p. 209 – 212] і прокоментовані у корисній для нашої теми статті Ю. Степанової та М. Карпової [*Степанова Ю.В., Карпова М.В.* «Гнездовая» система расселения в Торопецком уезде по данным писцовой книги 1540 г. // Исторический журнал: научные исследования. – 2021. – № 5. – С. 52 – 72]. Отже:

Kozaryn (50) – деревня Казарина Торопецького району Тверської області Росії.

Dubna (51) – такого населеного пункту зараз нема. На картосхемі Ю. Степанової та М. Карпової волость Дубна показана на північний схід від Торопця. На своїй картосхемі умовно ставлю мітку на деревню Раменье Андреапольського

району Тверської області Росії.

Roznaw (52) – С. Полехов слідом за В. Яніним розміщує цю волость на лівому березі Західної Двини. Вказівка дуже розпливчаста, об'єкт не локалізовано.

Ozercza (53) – мабуть, деревня Озерец Торопецького району Тверської області Росії.

Zzÿzzecz (54) – деревня Жижица Куньїнского району Псковської області Росії.

Rszewa (55 + 61). С. Полехов вважає Ржеву № 55 – Пустою Ржевою (нині Новоржев – районний центр Псковської області Росії), а Ржеву № 61 – сучасним містом Ржев на Волзі, у Тверській області. Чому не навпаки? Оскільки мета моєї статті – з'ясувати порядок (чи безпорядок) обходу місць у переліку, я не можу використати ці ототожнення, котрі самі по собі є цілком можливими.

Osschewa (56) – С. Полехов слушно вказав село Ашево Бежаницького району Псковської області у 27 км на схід від Новоржева.

Welikee Lucky (57) – С. Полехов цей об'єкт містом Великі Луки на півдні Псковської області, і так воно може бути. Але може й не бути, бо місто Луцьк на Волині також мало назву «Великий Луцьк» [по-перше, в літописах 1 чв. 15 ст. – звід цитат у моїй статті «Літописна «Повість про битву на Ворсклі» (1399 р.)» (К.: розділ «Основна редакція (1 пол. 15 ст.)»); по-друге, у кримських ярликах 1507 – 1574 рр. – звід цитат у роботі «Географія кримських ярликів 15 – 16 ст.» (К.: 2024 р., розділ «Порівняльна таблиця», № 7)].

Інший кандидат в СГС на звання Луцька має № 76. Між Луцьком і Великими Луками – 710 км. Є також село Великі Лучки у Мукачівському районі Закарпатської області. Знаю, що далеко (1032 км від Великих Лук), але ж **точне співпадіння** назви!

Byberew (58) – деревня Бибирево Західнодвінського району Тверської області Росії (див. згадану вище статтю Ю. Степанової та М. Карпової).

Zukoppa (60) – досить значна річка (довжиною 96 км). Вона має виток у лісі біля села Федоровское Нелідовського району Тверської області, тече загалом на північ і впадає у Волгу біля міста Пено тієї ж області. Також на цій річці є дві деревні Жукопа – одна в Андреапольському районі у 40 км від гирла річки, а друга – у Пеновському районі при самому гирлі річки. Про цю другу Жукопу пишуть, що поселення утворилось в 1920-х роках, про історію першої самі москалі нічого не знають. Умовно приймаю Жукопу-Андреапольську.

Gelecz (62) – С. Полехов висловив фонетичні міркування на користь назви Єлець, з ними слід погодитись.

Wronasz (63) – С. Полехов слушно відгадав тут Вороніж, залишилось тільки питання – який саме Вороніж? Чи обласний центр РФ, який москалі все погрожують розбомбити, чи значна ріка, доплив Дону, на якій те місто стоїть, чи містечко в Шосткинському районі Сумської області у 400 км на захід від Воронежа в РФ?

Думаю, в СГС згадане урочище в нижній течії ріки Вороніж, де пізніше виникло місто. Але для з'ясування порядку / безпорядку в переліку не можна покладатись на таке припущення.

Oskol (64) позначає річку Оскол, доплив Сіверського Донця; **Milolubl** (65) не вдається локалізувати; **Muszecz** (66), можливо, ніколи не існував, а назва видобута як корінь із назви Мужецької волості [докладніше: *Жарких М. І.* Географія

кримських ярликів 15 – 16 ст. – К.: 2024 р., підрозділи розділу «Маловідомі географічні назви»]

Brehÿnÿa (68) – С. Полехов здогадується, що це Брагин, і так може бути.

Luczska (76) – може бути, що це Луцьк. Але може й не бути; до того ж є кілька поселень із назвою Лучка, котре краще відповідає написанню в СГС.

Zawsche (82) – С. Полехов слушно бачить тут Заушшя, згадане в 2 пол. 15 ст. як «Завъшка волость» [Lietuvos metrika. – Vilnius: 1998, kn. 3, № 27, p. 80]

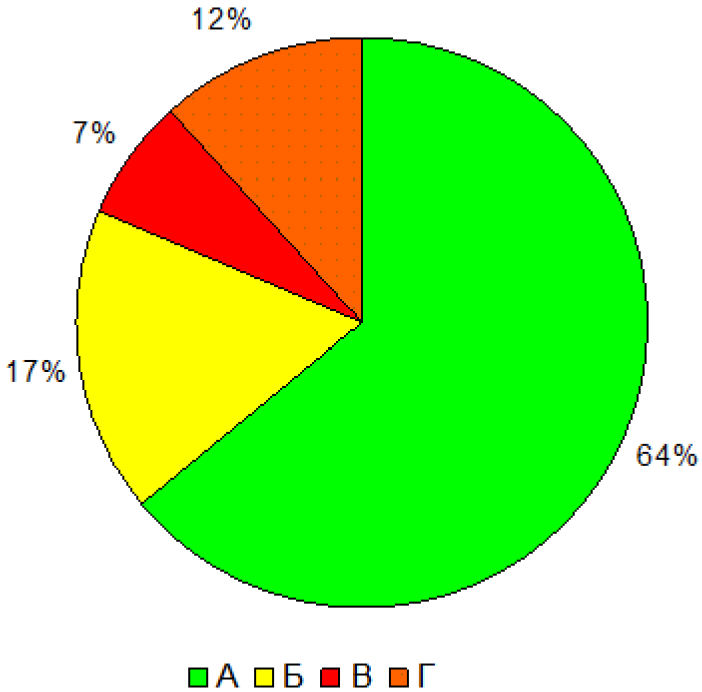
Ясне й неясне в переліку

Порадував своєю заявою сенатор-республіканець Ліндсі Грем, який прибув гінцем (від Дональда Трампа?) до Києва: «Україна має показати, що буде боротися незалежно від дій США» (19 березня 2024 р. о 9:43).

В перекладі з дипломатичної мови це означає: «Не сподівайтесь на допомогу від США». Ніколи ще панування над світом не було продане так дешево – за неповних 100 мільярдів доларів. Хіба що біблійний Ісав так продешевив, але ж він поступився не готовим пануванням, а тільки правом первородства, котре ще треба було перетворити на щось матеріальне.

Звичайно, такої пинхви від колишньої «супер-держави» ніхто не сподівався, і це значно ускладнює нашу боротьбу. Але слушно співають комуністи: «Не май надії ні на кого – ні на богів, ні на царів!» І далі можна продовжити: «Ми москалів зітрем на порох / Повстане військо козаків».

Підрахунок об'єктів різних класів у СГС виглядає так:

Число об'єктів СГС за класами

Дві третини переліку складають безспірно локалізовані об'єкти, що говорить про його високу якість і ретельність підготовки. Для порівняння: у кримських ярликах 16 ст. я нарахував лише 29 % таких безсумнівних об'єктів [*Жарких М. І.* Географія кримських ярликів 15 – 16 ст. – К.: 2024 р., розділ «Об'єкти та їх назви»]

Оптимальний і реальний маршрути

Сьогодні серед ночі я випадково прокинувся і начебто чув якийсь один дуже глухий і далекий вибух. Але упевнено сказати не можу. А на ранок читаю, що гнило-солом'яні земляки Сергія Полехова знову намагались мене вбити і не пошкодували сил: збито близько 30 ракет, як крилатих (на кшталт Х-101), так і балістичних (Кинджал). Наразі відомо про двох постраждалих. Далі буде (21 березня 2024 р. о 7:50).

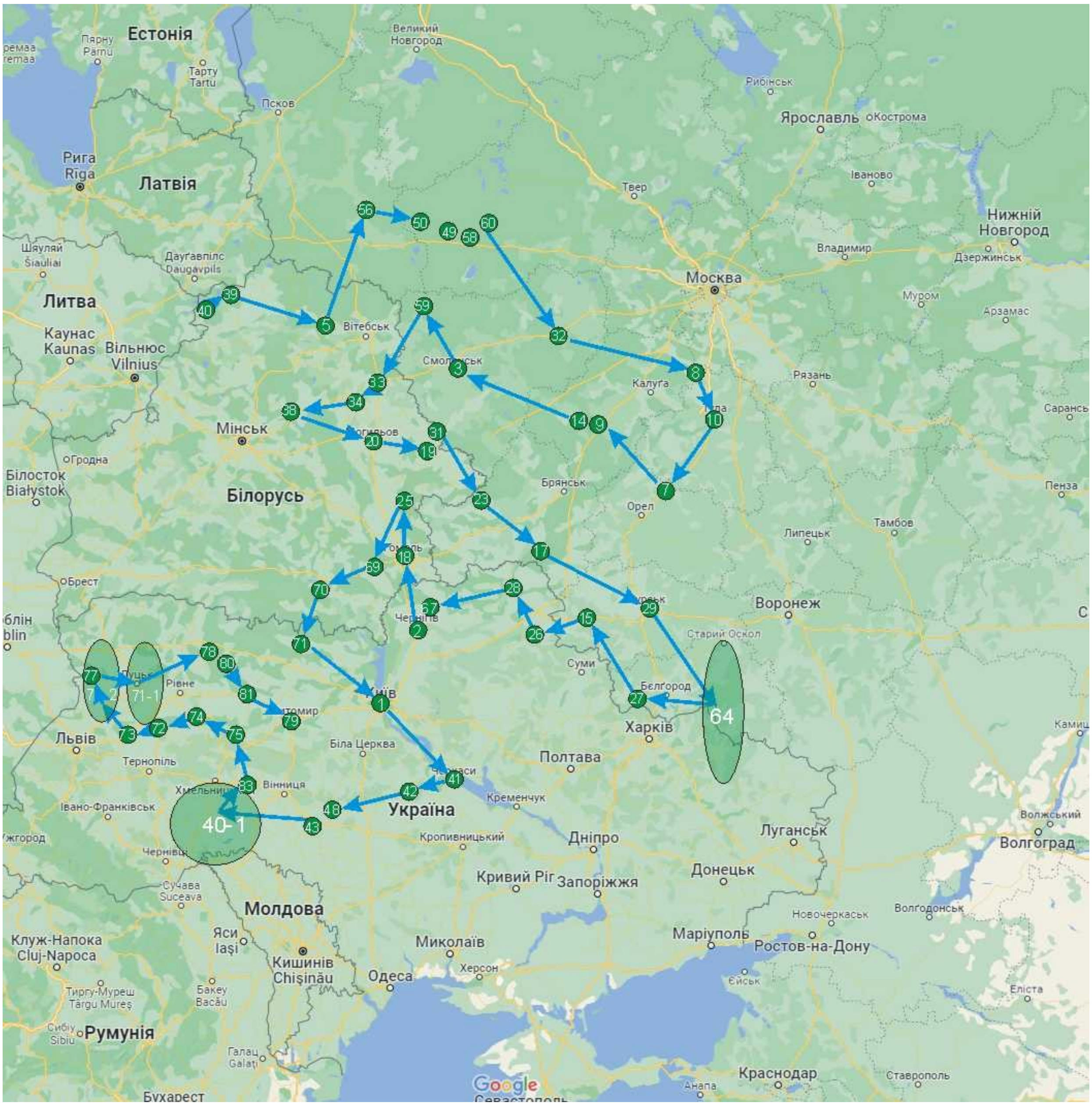
Спробуємо тепер подивитись на **просторовий** порядок розміщення об'єктів у переліку. Методика розроблена на прикладі кримських ярликів [*Жарких М. І.* Географія кримських ярликів 15 – 16 ст. – К.: 2024 р., розділ «Порядок і безпорядок у переліках»], тут не повторюю.

Починаємо із побудови оптимального (мінімального, найкоротшого) маршруту, який проходить через усі безспірно встановлені об'єкти:

Дрисвяти → (24 км) → Браслав → (110 км) → Полоцьк → (190 км) → Ашево → (113 км) → Казарина → (22 км) → Торопець → (43 км) → Бибирево → (40 км) → Жукопа → (188 км) → Вязьма → (184 км) → Любутськ → (81 км) → Тула → (122 км) → Мценськ → (141 км) → Мещовськ → (19 км) → Серпейськ → (200 км) → Смоленськ → (104 км) → Веліж → (130 км) → Орша → (47 км) → Друцьк → (83 км) → Борисов → (125 км) → Могилів → (94 км) → Кричів → (35 км) → Мстиславль → (118 км) → Старий Дроков → (97 км) → Трубчевськ → (188 км) → Курськ → (218 км) → річка Оскол (ставлю мітку на Валуйки) → (161 км) → Хотмизьк → (139 км) → Рильськ → (61 км) → Путивль → (85 км) → Новгород-Сіверський → (124 км) → Седнів → (24 км) → Чернігів → (106 км) → Гомель → (55 км) → Чечерськ → (70 км) → Річиця → (88 км) → Мозир → (84 км) → Овруч → (154 км) → Київ → (156 км) → Черкаси → (90 км) → Звенигородка → (111 км) → Дашів → (32 км) → Сокільці → (166 км) → Подільська земля (ставлю мітку на Дунаївці) → (79 км) → Летичів → (82 км) → Полонне → (74 км) → Острог → (62 км) → Кременець → (62 км) → Олесько → (84 км) → Володимирська земля (ставлю мітку на Іваничі) → (24 км) → Володимир → (71 км) → Луцька земля (ставлю мітку на Луцьк) → (69 км) → Старий Чорторийськ → (27 км) → Степань → (111 км) → Звягель → (83 км) → Житомир

Пишуть: кількість постраждалих від ракетної атаки РФ на Київ зросла до 12. І може, це ще не кінець. (21 березня 2024 р. о 8:54).

Картосхема виглядає так:

Оптимальний маршрут СГС

Останнє на сьогодні оновлення: довкола Києва збито 31 ракету (29 крилатих і дві балістичних «Іскандер-М»). Від падіння уламків – 17 постраждалих, загоряння, руйнування. Одна бойова частина ракети не вибухнула, її знешкоджують. Доступні виразні фото (21 березня 2024 р. об 11:25).

Хотів розпочати новий день підсумками учорашньої повітряної атаки лаптів, так не дають кляті пушкіноїди! Сьогодні вночі влаштували новий лаптінг – вдарили по енергетичних об’єктах в ряді областей, є загиблі, постраждалі, руйнування. Зведення мабуть з’явиться пізніше (22 березня 2024 р. о 7:56).

Загальна довжина маршруту – 5250 км. Зверніть увагу – оптимальний маршрут ніде не перетинає сам себе. Слід знати, що цей маршрут прокладено

робітничо-селянським методом, без використання спеціальних алгоритмів для задачі комівояжера. Справжні вчені, наші доктори історичних наук, можуть спробувати покращити його і прокласти економніший маршрут, скориставшись якимись методами розв'язання задачі комівояжера.

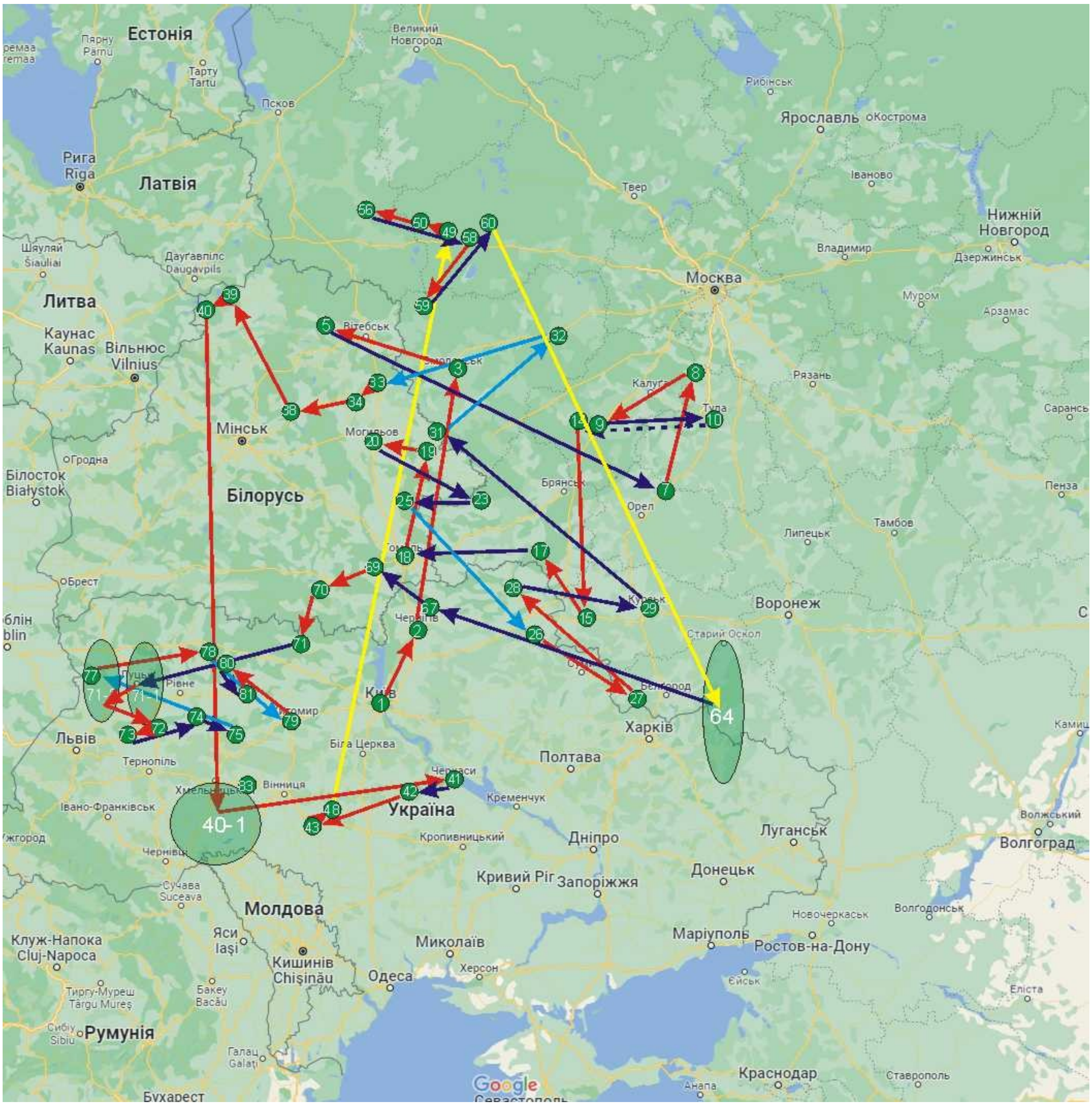
Мінімальне плече в маршруті – 19 км, максимальне – 218 км. 57 % всіх відрізків мають довжину менше 100 км, а медіана припадає на відрізок у 85 км (це значить,, що 50 % відрізків мають меншу довжину, а 50 % – більшу). Це говорить про відносно рівномірне покриття території вказаними об'єктами.

Тепер подивимось, як ці самі надійно ототожнені об'єкти упорядковані в СГС:

Київ → (128 км) → Чернігів → (368 км) → Смоленськ → (223 км) → Полоцьк → (561 км) → Мценськ → (180 км) → Любутськ → (133 км) → Мещовськ → (152 км) → Тула → (172 км) → Серпейськ → (307 км) → Рильськ → (129 км) → Трубчевськ → (190 км) → Гомель → (151 км) → Кричів → (95 км) → Могилів → (173 км) → Старий Дроков → (111 км) → Чечерськ → (267 км) → Путивль → (167 км) → Хотмизьк → (242 км) → Новгород-Сіверський → (203 км) → Курськ → (393 км) → Мстиславль → (214 км) → Вязьма → (259 км) → Орша → (47 км) → Друцьк → (83 км) → Борисов → (184 км) → Браслав → (24 км) → Дрисвяти → (746 км) → Подільська земля (ставлю мітку на Дунаївці) → (383 км) → Черкаси → (87 км) → Звенигородка → (139 км) → Сокільці → (30 км) → Дашів → (849 км) → Торопець → (20 км) → Казарина → (95 км) → Ашево → (176 км) → Бибирево → (110 км) → Веліж → (140 км) → Жукопа → (789 км) → річка Оскол (ставлю мітку на Валуйки) → (485 км) → Седнів → (113 км) → Річиця → (85 км) → Мозир → (86 км) → Овруч → (249 км) → Луцька земля (ставлю мітку на Луцьк) → (73 км) → Володимирська земля (ставлю мітку на Іваничі) → (115 км) → Кременець → (62 км) → Олесько → (122 км) → Острог → (74 км) → Полонне → (240 км) → Володимир → (120 км) → Старий Чорторийськ → (223 км) → Житомир → (193 км) → Степань → (109 км) → Звягель → (134 км) → Летичів

Пишуть, що гнилі солом'яники запустили 63 Шахеди та 88 ракет усіх типів, які тільки можуть літати на такому специфічному пальному як гнила солома. Збито 55 Шахедів і 37 крилатих ракет. Поки в мене світло не зникло – продовжую (22 березня 2024 р. о 9:34).

Картосхема виглядає так:

Маршрут СГС (безспірні об’єкти)

Лінії різних кольорів на картосхемі не несуть змістовного навантаження, а запроваджені виключно для того, щоб розібратись у великому числі самоперетинів маршруту.

Загальна довжина маршрута вражає – 11203 км, ентропія (відношення реального маршруту до мінімального) становить 214 %. Мінімальне плече – 20 км, максимальне – 849 км. Медіана припадає на відрізок 151 км, що відбиває збільшення віддалей між об’єктами. Об’єкти-то залишились ті самі, але порядок їх обходу змінився, і от маємо удвічі довший шлях.

Порівнюючи дві картосхеми, легко виявити місця з географічним безпорядком і навіть анти-порядком. Наприклад, східна група об’єктів (7 – 14) має 4 відрізки, але на мінімальному маршруті вони мають сумарно 363 км, а на маршруті, заданому в СГС – 637 км. І 175 % ентропії – то ще не найгірший результат. Аналогічні стрибки в один бік і зворотні стрибки в зустрічному напрямку ми бачимо в торопецькій групі (49 – 60), на Сіверщині й на Волині. Географічна послідовність не була пріоритетом при укладанні переліку, а що було

– залишається неясним. Від Кричева до Мстиславля тільки 35 км, але перелік, дійшовши до Кричева (19), йде в інший бік і повертається до Мстиславля (31) не дуже швидко.

Великий внесок в ентропію вносить стрибок від Дрисвят на Поділля і потім стрибок назад на північ – від Дашева до Торопця.

Перш ніж переключитись на іншу роботу, занотую: пушкіністи вдарили по Запоріжжю 12 ракетами, пошкоджено понад 150 будинків і Дніпровську ГЕС. Шестеро постраждалих, двоє зникло безвісти. На Хмельниччині лермонтоїди вбили двох і поранили 8 чоловік. Анти-Дюринги залишили без світла Харків, у 7 областях – аварійні відключення електроенергії. Завтра продовжу, якщо буде змога (22 березня 2024 р. о 9:34).

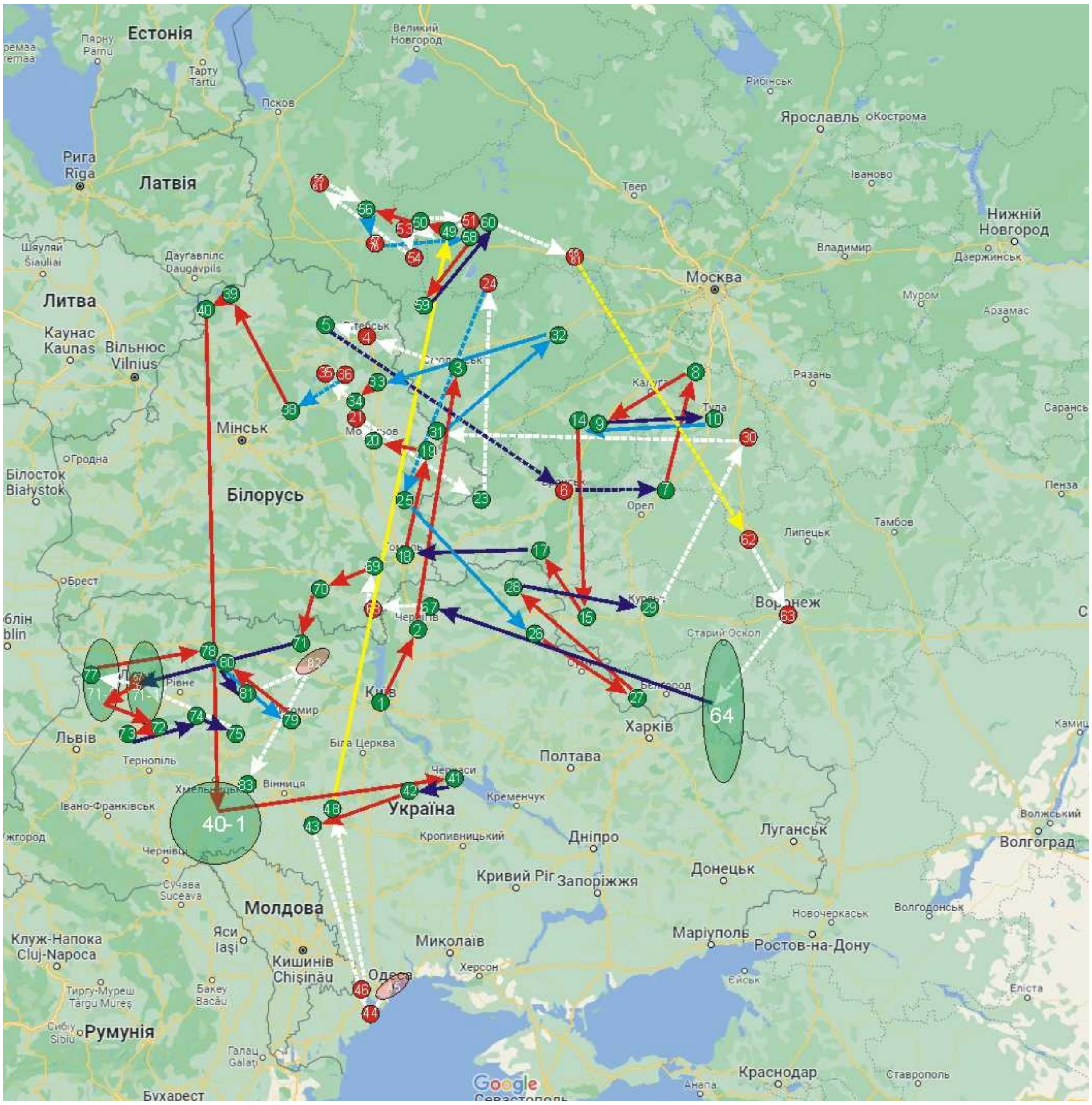
Починаю новий день із гарних новин: горить Новокуйбишевський нафтопереробний завод у Самарській області (знову!), бавовна у 4 областях Гнило-Солом’яної орди (але не в Самарській, вона – п’ята), у Красногорську під Москвою якісь терористи вбили понад 70 чоловік, котрі вже не підуть воювати проти України (23 березня 2024 р. о 8:55).

Тепер включимо до маршруту об’єкти класів Б та В (локалізовані з деякою ймовірністю, вони позначені півжирним):

Київ → (128 км) → Чернігів → (368 км) → Смоленськ → (125 км) → **Вітебськ** → (95 км) → Полоцьк → (437 км) → **Брянськ** → (150 км) → Мценськ → (180 км) → Любутськ → (133 км) → Мещовськ → (152 км) → Тула → (172 км) → Серпейськ → (307 км) → Рильськ → (129 км) → Трубчевськ → (190 км) → Гомель → (151 км) → Кричів → (95 км) → Могилів → (47 км) → **Тетерино** → (221 км) → Старий Дроков → (307 км) → **Біла** → (349 км) → Чечерськ → (267 км) → Путивль → (167 км) → Хотмизьк → (242 км) → Новгород-Сіверський → (203 км) → Курськ → (281 км) → **Донець** → (448 км) → Мстиславль → (214 км) → Вязьма → (259 км) → Орша → (47 км) → Друцьк → (57 км) → **Лукомль** → (46 км) → **Обольці** → (95 км) → Борисов → (184 км) → Браслав → (24 км) → Дрисвяти → (746 км) → Подільська земля (ставлю мітку на Дунаївці) → (383 км) → Черкаси → (87 км) → Звенигородка → (139 км) → Сокільці → (302 км) → **Чорний город** → (46 км) → **Качибеїв** → (49 км) → **Маяк** → (295 км) → Дашів → (849 км) → Торопець → (20 км) → Казарина → (53 км) → **Дубна** → (67 км) → **Озерец** → (30 км) → **Жижица** → (150 км) → **Новоржев** → (28 км) → Ашево → (98 км) → **Великі Луки** → (109 км) → Бибирево → (110 км) → Веліж → (140 км) → Жукопа → (104 км) → **Ржев** → (489 км) → **Єлець** → (114 км) → **Воронеж** → (181 км) → річка Оскол (ставлю мітку на Валуйки) → (485 км) → Седнів → (91 км) → **Брагин** → (67 км) → Річиця → (85 км) → Мозир → (86 км) → Овруч → (249 км) → Луцька земля (ставлю мітку на Луцьк) → (73 км) → Володимирська земля (ставлю мітку на Іваничі) → (115 км) → Кременець → (62 км) → Олесько → (122 км) → Острог → (74 км) → Полонне → (172 км) → **Луцьк** → (70 км) → Володимир → (120 км) → Старий Чорторийськ → (223 км) → Житомир → (193 км) → Степань → (109 км) → Звягель → (158 км) → **Заушшя (ставлю мітку на**

Поліське) → (255 км) → Летичів

Картосхема виглядає так:

Маршрут СГС
(безспірні та можливі об’єкти)

Лінії різних кольорів на картосхемі не несуть змістовного навантаження, а запроваджені виключно для того, щоб розібратись у великому числі самоперетинів маршруту. Об’єкти, локалізовані з деякою ймовірністю, позначені на картосхемі червоним тлом. З’єднувальні лінії до них показано пунктиром, переважно білим, бо самоперетинів маршруту стало ще більше. Мінімальне плече – 20 км, максимальне – 849 км (без змін). Медіана припадає на відрізок 129 км, тобто коротших відрізків стало більше проти попереднього варіанту. Це відбиває ущільнення об’єктів на уже окресленій раніше території.

Близько 5-ї години ранку чув чотири чи п'ять дуже далеких глухих вибухів. Читаю: збито близько 10 ракет в районі Києва, також у Львівській області зафіксовано близько 20 ракет і 7 Шахедів, у Дніпропетровський – близько 20 Шахедів.

У Харкові за дві доби відновили постачання електроенергії десь на ⅓, а у Красногорську під Москвою число загиблих зросло до 115.

Оглядачі думають, що тепер так оголошують гнило-солом'яну мобілізацію:

Вставай, страна огромная,
Мы обосрались в СВО.

(Запозичено в Олени Монової). Так що у Сергія Полехова буде ще шанс потрапити на війну і загинути де-небудь у Серебрянському лісі (24 березня 2024 р. о 8:03).

Загальна довжина маршруту тепер становить 13668 км, або 122 % від довжини маршруту СГС по безспірних об'єктах, або 260 % від оптимального маршруту. Тобто основний безпорядок (найбільший вклад в ентропію) вносять саме безспірні об'єкти, а можливі об'єкти збільшують його не надто сильно (і до того ж їх відносно небагато).

Порядок і безпорядок у переліку

> У Києві – падіння уламків у Деснянському та Шевченківському районах, на Львівщині атаковано об'єкт критичної інфраструктури, на Дніпропетровщині – енергетичну інфраструктуру (24 березня 2024 р. о 8:28).

В деяких випадках ймовірні об'єкти лежать прямо на лінії, що з'єднує сусідні добре відомі об'єкти, або досить близько від неї, і тому локальна ентропія тут незначна. Ось приклади (було / стало):

Було: Смоленськ → (223 км) → Полоцьк; стало: Смоленськ → (125 км) → **Вітебськ** → (95 км) → Полоцьк, разом 220 км, додаткова ентропія – 0 %.

Було: Полоцьк → (561 км) → Мценськ; стало: Полоцьк → (437 км) → **Брянськ** → (150 км) → Мценськ, разом 587 км, додаткова ентропія – 5 %.

Було: Жукопа → (789 км) → річка Оскол; стало: Жукопа → (104 км) → **Ржев** → (489 км) → **Єлець** → (114 км) → **Воронеж** → (181 км) → річка Оскол, разом 888 км, додаткова ентропія – 13 %.

Було: Седнів → (113 км) → Річиця; стало: Седнів → (91 км) → **Брагин** → (67 км) → Річиця, разом 158 км, додаткова ентропія – 40 %.

Отже, в цих випадках ми маємо підтвердження поширеної серед дослідників тези: якщо в переліку А, Б, В невідомий об'єкт Б поставлено між відомими об'єктами А та В, то й у просторі об'єкт Б слід шукати між А та В.

Але так буває тільки в деяких випадках. А в деяких інших випадках буває зовсім не так:

Було: Курськ → (393 км) → Мстиславль; стало: Курськ → (281 км) → **Донець** → (448 км) → Мстиславль, разом 729 км, додаткова ентропія – 85 %.

Було: Друцьк → (83 км) → Борисов; стало: Друцьк → (57 км) → **Лукомль** → (46 км) → **Обольці** → (95 км) → Борисов, разом 198 км, додаткова ентропія – 139 %.

Було: Звягель → (134 км) → Летичів; стало: Звягель → (158 км) → **Заушшя (ставлю мітку на Поліське)** → (255 км) → Летичів, разом 413 км, додаткова ентропія – 208 %.

Було: Старий Дроков → (111 км) → Чечерськ; стало: Старий Дроков → (307 км) → **Біла** → (349 км) → Чечерськ, разом 656 км, додаткова ентропія – 491 %. На підставі цієї ентропії я ще більше сумніваюсь, що Birlaa з СГС – це справді Біла.

Було: Сокільці → (30 км) → Дашів; стало: Сокільці → (302 км) → **Чорний город** → (46 км) → **Качибеїв** → (49 км) → **Маяк** → (295 км) → Дашів, разом 692 км, додаткова ентропія – **2200 %**. Отака рекордна локальна ентропія потребує якогось пояснення.

> Повітряні сили звітують, що лапті запустили 29 крилатих ракет Х-101 (18 збито) і 28 шахедів (25 збито). Одна ракета по дорозі на Львівщину навіть передала вітання НАТО, залетівши на територію Польщі (24 березня 2024 р. о 8:57).

Перш ніж перейти до означеного рекорду, розглянемо два випадки склеювання назв у СГС.

1, Великі Луки чи (Великий) Луцьк? Перша можливість: вважати *Welikee Lucky* (57) Великими Луками, а *Luczska* (76) – Луцьком. Друга можливість – поміняти їх місцями.

Якщо прийняти першу можливість: віддаль Ашево → (98 км) → **Великі Луки** → (109 км) → Бибирево = 207 км; віддаль Полонне → (172 км) → **Луцьк** → (70 км) → Володимир = 242 км.

Якщо прийняти другу можливість: віддаль Ашево → (763 км) → **Луцьк** → (777 км) → Бибирево = 1540 км (744 % проти першого варіанту); віддаль Полонне → (720 км) → **Великі Луки** → (733 км) → Володимир = 1453 км (600 % проти першого варіанту).

Таким чином, перший варіант дає сумарно 449 км, другий – 2993 км, або 660 % проти першого. Перший варіант слід вважати значно більш ймовірним.

А що, хіба хтось сумнівався? Ні, не сумнівався, але цей приклад я навів як навчальний – як підрахунок локальної ентропії може допомогти в локалізації об'єктів.

2, Новоржев (Пуста Ржева) чи Ржев на Волзі?

Перша можливість (запропонована С. Полеховим): Торопець → (20 км) → Казарина → (53 км) → **Дубна** → (67 км) → **Озерец** → (30 км) → **Жижица** → (150 км) → **Новоржев** → (28 км) → Ашево → (98 км) → **Великі Луки** → (109 км) → Бибирево → (110 км) → Веліж → (140 км) → Жукопа → (104 км) → **Ржев** = 909 км.

Друга можливість: Торопець → (20 км) → Казарина → (53 км) → **Дубна** → (67 км) → **Озерец** → (30 км) → **Жижица** → (183 км) → **Ржев** → (294 км) → Ашево → (98 км) → **Великі Луки** → (109 км) → Бибирево → (110 км) → Веліж → (140 км) → Жукопа → (387 км) → **Новоржев** = 1491 км.

> За вікном звучить повітряна тривога. Видно, лаптери вийшли на свій «воскресник» і знайшли додатковий жмут гнилої соломи (24 березня 2024 р. о 9:25).

Таким чином, ентропія другого варіанту становить 164 % від першого. Оптимальним маршрутом по торопецький групі мені здається: Новоржев → (28 км) → Ашево → (99 км) → Великі Луки → (50 км) → Жижица → (30 км) → Озерец → (14 км) → Казарина → (22 км) → Торопець → (38 км) → Дубна → (32 км) → Бибирево (тут вилучаємо Веліж як не належний до цієї групи) → (31 км) → Жукопа → (105 км) → Ржев = 449 км.

На цьому тлі ентропія першого варіанту становить 202 %, другого – 332 %. Знову бачимо, що основний внесок у безпорядок вносять стрибки із заходу на схід і знову на захід, наявні в першому варіанті, який здається більш імовірним. Але різниця ентропії тут не така велика, щоби категорично відкинути другу можливість.

Таким чином, в СГС немає простої й ясної для нас послідовності переходів від одного об'єкту до наступного територіально близького об'єкту. Логіку побудови СГС треба відгадувати.

> Останнє на сьогодні оновлення: жмут гнилої соломи складають 4 МіГ-31К, падіння уламків – у 3 районах Київської області (24 березня 2024 р. о 10:00).

Переставлений фрагмент

У Києві ніч пройшла без москалів (russian-free), натомість пишуть, що у Миколаївській області є влучання Шахедів, в Одесі через влучання Шахедів пошкоджено енергетичні об'єкти, не працює електротранспорт, частково закриті дитячі садочки.

Але в енергетичну війну можна бавитись й удвох. Якісь нікому не відомі дрони атакували Новочеркаську електростанцію в Ростовській області, частково вивели її з ладу (25 березня 2024 р. о 7:55).

Розглядаючи перелік і останню із картосхем, легко можна зауважити, що південна група об'єктів (починаючи від Подільської землі (40-1) до Дашева (48)) вклинюється не на місці, розриваючи логіку переліку і вносячи два великих перескоки – спочатку від Дрисвят на 750 км на південь, на Поділля, а потім від Дашева на 850 км на північ до Торопця. Ці 1600 км маршруту я вважаю зайвими: якщо їх вилучити, залишиться перехід Дрисвяти – Торопець (325 км), тобто економія складає 1300 км, що становить майже 10 % загальної довжини маршруту (12368 км замість 13638 км).

Місце, куди слід помістити вилучений фрагмент, цілком очевидне: це кінець переліку (у моїй таблиці – позиції 40-1а – 48а). Це додає нам перехід Летичів (83) – Подільська земля (40-1а). Умовно поставивши центр землі на Дунаївці (аби не займати Кам'янець-Подільський), ми матимемо ще 77 км маршруту (загальна довжина становитиме 12445 км).

При такій перестановці перелік буде закінчуватись словами «Daschaw in metis Caffensibus» (Дашів на границі Кафи), і оця згадка татарської границі набуває вагомого значення – поданий вище перелік вичерпує території держави, далі йде «заграниця».

Тому я буду розглядати структуру СГС з урахуванням цієї перестановки.

Замки, волості та землі

Заголовок СГС обіцяє, що в ньому будуть подані міста (civitatum), замки (castrorum), волості (districtuum) та землі (terre), якими володіє Свитригайло.

Проте ані один об'єкт у переліку не позначений як «місто», і нам залишається здогадуватись – які назви позначали саме міста.

«Замками» в СГС названо Київ, Мезецьк, Тулу, Оршу – всього 4 пункти. В Орші СГС обіцяє навіть **мурований** замок. Вікіпедія пише, що його будували в 1398 – 1407 рр. під керівництвом німецького майстра з Кенігсбергу (мабуть є підстави так думати, не заглиблююсь у цю справу).

У Києві, Мезецьку й Тулі можна припускати існування якихось дерев'яних укріплень, але такі укріплення були і в багатьох інших пунктах з СГС. В той же час не відзначено муровані замки в Луцьку, Олеську, Кременці, Острозі – щодо кожного з них припускають, що вони засновані в 14 ст. Отже, перелік замків дуже неповний і ставить більше запитань, ніж дає відповідей.

«Волості» супроводжують Київ, Чернігів, Брянськ, Курськ, Донець, Єлець, Мужеч – всього 7 пунктів. Проти кожного стандартно поставлено «з багатьма волостями», і можна було би сподіватись, що після назви головного пункту буде подано назви цих волостей. Але нічого такого в СГС нема.

Дивлячись на картосхему, ми бачимо Мозир (70), Овруч (71), Житомир (79), які пізніше входили до складу Київського воєводства. Але позиції їх – дуже далеко від Києва, і укладач СГС нітрохи на це не зважав. Також київською слід вважати волость Заушшя (82) – єдину справжню волость в СГС, котра, прецінь, не названа «волостю».

Далі, до числа чернігівських волостей можна було би віднести Сновськ (67), Брагин (68), Річицю (69), але й вони згадані не після Чернігова, а далеко нижче, і укладач СГС мав щодо такого їх позиціонування якусь іншу ідею.

Довкола Брянська, Курська, Донця, Єльця й Мужеча СГС не подає ніяких інших об'єктів. Мужеч пізніше сам виступає в якості волості і мабуть не міг володіти ніякими іншими волостями [*Жарких М. І.* Географія кримських ярликів 15 – 16 ст. – К.: 2024 р., розділ «Мужеч»]

Разом з тим в СГС ми маємо цілком реальну компактну групу назв торопецьких волостей (50 – 60), котрі уміщено саме після Торопця (49). Але про Торопець якраз і не сказано, що він має «багато волостей».

Отже, згадки про волості в СГС так само є випадковими і так само більше викликають запитань, ніж подають відповідей.

«Земель» у СГС маємо три: Подільську, Володимирську та Луцьку. У західній частині Подільської землі не названо ані одного конкретного пункту. Думаю, укладачу СГС було шкода відмовлятись від претензій на цю землю, захоплену поляками (як виявилось пізніше – назавжди). Перелік об'єктів на східному Поділлі йде зі сходу на захід, при цьому чомусь пропущено Брацлав.

У Володимирській землі СГС згадав тільки сам Володимир, але не одразу після згадки землі, а пізніше, між пунктами Луцької землі. Перелік пунктів, котрі можна було би вважати належними до Луцької землі, починається з Кременця (72), чотири рази йде на захід і чотири рази повертає на схід. Сам Луцьк в позиції 76 зовсім не робить враження головного об'єкту однойменної землі, до того ж після нього згадано Володимир (77) – окремо від Володимирської землі.

Складається враження, що в первісному варіанті переліку назв земель не було, і вони вставлені пізніше, можливо, в той момент, коли подільська група назв потрапила не на місце.

Переважна частина назв в СГС не позначала ані міст, ані замків, ані волостей. Це були незначні поселення сільського типу, або й незаселені урочища (Воронеж, Хотмишль, Качибеїв, Маяк, можливо, Єлець).

Загальний висновок може бути таким, що на момент складання СГС ієрархічна адміністративна структура держави (воєводства – повіти – волості) ще навіть не починала формуватись, і кожен об’єкт вважався напряму підлеглим великому князю, без проміжних управлінських ланок.

Структура переліку

Якщо нам не зрозуміла логіка послідовності назв у СГС – чи не можна виділити в переліку дрібніші блоки, для котрих цю логіку можна припустити?

1. **Блок головних міст** (1 – 5). Він починається не з Полоцька, як можна було би сподіватись з огляду на місце складання СГС, а з Києва. Але він містить найбільші і найважливіші міста, підвладні Свитригайлу, в напрямку з півдня на північ. Хіба щодо Чернігова можна мати сумнів – чи був він на той час більшим і важливішим за Брянськ чи Новгород-Сіверський.

2. **Тульський блок** (10 – 13). Щодо нього ми маємо навіть конкретне джерело – згаданий вище договір рязанського князя Івана із литовським князем Вітовтом. От в такому вигляді цей блок і втягнуто до СГС.

Чесно хотів переключитись на іншу роботу, та хіба ж москалі дадуть мені спокійно з'їсти мої макарони!

Тільки-но я розкрив рота, як роздалися вибухи (між 10:30 і 10:32 25 березня 2024 р.) – п'ять сильних виразних (відносно близьких), ще три слабші й глухіші (отже, більш віддалені), і ще два (?) вибухи були дуже слабкі. Може, щось пропустив на тлі сильних звуків. Але про наслідки все одно писатиму завтра, макарони остигають.

Написали, що вчора (25 березня 2024 р.) колоради запустили по Києву дві балістичні ракети «Циркон», і їх знищила протиповітряна оборона. Але уламки наробили значної шкоди, 7 постраждалих, на щастя, без жертв (поки що).

Ну і сьогодні вночі лаптери запустили 12 Шахедів – усі збито (26 березня 2024 р. о 7:55).

3. **Сіверщина**, проти всіх сподівань, не утворює ніякого блоку. СГС повертається до цієї території три рази: спочатку згадує Брянськ (6), далі Рильськ і Трубчевськ (15, 17), і далі маємо 4 назви (26 – 29), але й тут від Путивля маємо відскок на південний схід до Хотмишля, а далі – відскок на північний захід до Новгорода-Сіверського, тобто географічної послідовності нема.

Може бути, що тут відбилося захоплення Сіверщини Великим князівством Литовським, котре не було одномоментною дією, а мало свої етапи (невідомі нам з інших джерел).

4. **Вітебський блок** (33 – 38) можна виділити чисто умовно. Він записаний окремо від Вітебська (чи Полоцька) і займає досить компактну територію. Далі на захід СГС не подає об'єктів, мабуть Борисов (38) справді був крайнім пунктом на заході, ~~об який розбивались хвилі Атлантичного океану~~ де визнавали владу Свитригайла.

5. **Торопецький блок** (49 – 61) починається від Торопця і перелічує дрібні об'єкти на компактній території довкола, котрі й пізніше належали до Торопецького повіту. Можна припускати, що Пуста Ржева (55), Веліж (59) та Ржев (61) приєднані до цього блоку з міркувань географічної близькості.

6. **Поліський блок** (67 – 71) можна виділяти на підставі відносної територіальної компактності. Але важко зрозуміти, чому Чернігів записано в

позиції 2, а Седнів у 24 км від нього – в позиції 67. І далі, щоби потрапити із Овруча (71) у Заушшя (82), досить перейти річку Уж, але в СГС вони рознесені досить далеко.

7. **Волинський блок** (71-1 – 81) подає об’єкти на компактній території, але в хаотичній послідовності, роблячи три повних цикли коливань від сходу до заходу і назад. При цьому СГС заскакує й на територію Київщини (79 – Житомир). СГС не знає загальної назви «Волинь», натомість знає Володимирську і Луцьку землі. Мабуть, тут відбилась пам’ять про боротьбу 14 ст. за Волинь, коли Любарт то втрачав Володимир, захоплений поляками, то відбирав його назад.

8. **Подільський блок** згадує загально Подільську землю (40-1) і далі подає 3 назви (41 – 43) в напрямку зі сходу на захід. Це ті самі Черкаси – Звенигород[ка] – Сокілець, згадані в описі поїздки короля Ягайло в 1411 році [Jana Długosza roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009, ks. 10 – 11, s. 210]. Думаю, звіт про цю поїздку і був джерелом для СГС.

Від Сокільця до Дашева – лише 32 км, і здавалось би, що після Сокільця буде згадано Дашів. Але географічна близькість, як уже неодноразово відмічено вище, не була пріоритетом при укладанні СГС.

9. **Південний блок**. І от після Сокільця перелік робить відскок на південь (44 – 46), щоби після нього повернутись до Дашева. Об’єкти із цього блоку в тому чи іншому складі, в тій чи іншій послідовності неодноразово згадується в польських документах 15 ст. і в 15 – 16 ст. – у кримських ярликах на литовські землі [*Жарких М. І.* Географія кримських ярликів 15 – 16 ст. – К.: 2024 р., розділ «Південна група»]. Можна не мати сумніву, що в основі усіх цих згадок лежав якийсь документ з часів Вітовта (мабуть з останніх років його правління), котрий містив цей блок назв. Також можна не сумніватись, що ані Вітовт, і ніхто із правителів Литви та / або Польщі цими об’єктами не володів.

10. **Східний блок** (62 – 64). Цією територією литовці ніколи так само реально не володіли, але знали кілька назв звідти. Припускаю, що могла бути якась розвідувальна експедиція в ті землі, і назви із її звіту втягнуто в СГС.

В усіх виділених блоках разом міститься 52 назви (або 49, якщо скоротити торопецький блок), тобто 63 (59) % всіх об’єктів. Решта об’єктів згадана на випадкових (з нашої точки зору) місцях. Навіть якщо ми приймемо всі названі блоки за справжні будівельні матеріали для СГС, в їх послідовності все ж не вдається простежити логіку, окрім хіба що загального руху з півночі на південь.

Роздумуючи, як було сформовано перелік, я можу подати тільки негативні міркування. Ясно, що наш сучасний погляд на територію згори, у вигляді географічної карти, був невідомим для автора СГС.

Друга ідея могла бути – слідування річкам як великим водним шляхам. На Дніпрі СГС знає Вязьму (32), Смоленськ (3), Оршу (33), Могилів (20) Річицю (69), Київ (1), Черкаси (41). Самі номери позицій в СГС показують, що думка укладача зовсім не трималася Дніпра. Ясно, що менші ріки ще менше могли бути осями організації переліку.

Далі можна думати, що СГС принаймні в деяких частинах утворено за принципом ітінерарію – звіту з поїздки. Але перелік в цілому не міг бути ітінераріем.

Як утворився «Список городів Свитригайла»

Думаю, що в основі як «Списку городів Свитригайла», так і пізніших переліків географічних об'єктів у кримських ярликах лежав один протограф – перелік територіальних здобутків Вітовта [докладніше: *Жарких М. І.* Географія кримських ярликів 15 – 16 ст. – К.: 2024 р., розділ «Ярлики і політика у східній Європі»].

Цей перелік не охоплював всієї території, підвладної Вітовту, не заходив на землі корінної Литви, у Жемайтію, Підляшшя і не торкався більшості території сучасної Білорусії – всі ці землі Вітовт слушно вважав успадкованими від попередніх правителів Литви.

Перелік починався з Києва як найціннішої здобичі, захопленої самим Вітовтом в 1394 р. Київ був цінним не як економічний, адміністративний чи військовий центр, але як місце давньої слави і релігійний центр для православного населення.

Думаю, цей перелік мав служити своєрідним конспектом чи планом «Книги перемог Вітовта». Для неї, можна припускати, призначалась і друга редакція «Похвали Вітовту» [*Жарких М. І.* Дві традиції літописання Великого князівства Литовського. – К: 2016 р., розділ «З'їзд правителів і Похвала Вітовту»]. Все це готувалось для коронації Вітовта королем Литви, запланованої на серпень 1430 р.

Коронація не відбулась, Вітовт помер, «Книга перемог» втратила політичну актуальність і так і не була ніколи написана. Але підготовчий перелік територій залишився і дістався у спадок наступнику Вітовта – Свитригайлу.

Брати-поляки на чолі зі старшим братом Свитригайла – королем Ягайлом – в порядку віковічної дружби народів-братів (польського і литовського) висунули проти Свитригайла нового претендента – князя Сигізмунда Кейстутовича. В 1432 р. він напав на обоз Свитригайла в Ошмянах із виразною метою убити великого князя і самому зайняти його місце.

Але Свитригайло врятувався, втік на схід, і так у Великому князівстві Литовському утворилось два центри влади. Територіальне розмежування дотепно пояснив Сергій Полехов у своїй книзі «Наследники Витовта» [М.: 2015 г.]. На його думку, основою розмежування було поширення інформації. Сигізмунд поквапився повідомити всі землі на захід від Ошмян, що Свитригайла убито і так ці землі volens-nolens присягнули Сигізмунду. Свитригайло ж, утікши на схід, розсилав відомості, що він живий-здоровий, і для тих земель, куди спершу дійшла така інформація, нічого не змінилось, вони залишились вірними своїй присязі Свитригайлу.

І от наслідком цього випадку Свитригайло опинився паном тих самих земель, які приєднав до великого князівства Вітовт. Іронія долі!

Шукаючи союзників для боротьби проти зухвалого узурпатора, Свитригайло звернувся до лівонських німців (Лівонського ландмейстерства Тевтонського ордену) і надіслав їм перелік своїх володінь:

Ещё земель у нас богатых много!

Справа була спішна, тому перелік земель не стали складати з нуля, а скористались документом з часів Вітовта. Можливо, і не всі названі землі твердо стояли за Свитригайла, але йому хотілося у це вірити. Я навіть думаю, що в цей момент до переліку було внесено Браслав та Дрисвяти – два пункти, винесені на

захід більше ніж на 100 км від Полоцька. Вони лежать якраз при границі із Латвією (давньою Лівонією) і через них, мабуть, здійснювався зв'язок із німцями.

Не знати, наскільки німці були переконані в могутності Свитригайла після прочитання СГС, але союз було укладено і допомогу Свитригайлу вони надавали. Інша справа, що ця допомога – даруйте за каламбур! – йому не допомогла, і він закінчив своє довге нещасливе життя поміщиком Луцької землі (тільки з титулом великого князя).

А перелік було передано до архіву Тевтонського ордену, де він зберігається й донині.

Висновки

Пишуть, що упродовж ночі у Харківській, Курській та Київській областях збито 10 Шахедів, запущених курськими колорадосами (27 березня 2024 р. о 9:26).

1. «Список городів Свитригайла» складено досить якісно. Дві третини назв (64 %) без проблем ототожнюються із сучасними поселеннями, а назви, які не вдається витлумачити, складають всього 12 % загального числа.

2. Можна припускати, що в основу СГС було покладено гіпотетичний (невідомий нині) перелік територіальних здобутків Вітовта, укладений у 1430 р. у зв'язку із планом коронації Вітовта. Тому перелік починається з Києва.

3. Для укладання СГС було використано деякі відомі нам раніші документи, зокрема договір Вітовта із рязанським князем Іваном Федоровичем та ітінерарій поїздки Ягайла Поділлям в 1411 р.

4. Вказівки на замки, волості та землі в СГС є далеко не повними (скоріше випадковими) і суперечливими. Для більшості об'єктів ніякої кваліфікації – чим вони були – взагалі не подано, а між тим серед них трапляються і незаселені урочища.

5. СГС в цілому є географічно неупорядкованим, хаотичним. Міра безпорядку (ентропія, відношення реальної довжини маршруту до мінімальної) становить 260 %.

6. СГС не має власної формальної структури. Можна виділити декілька «блоків назв», але вони охоплюють близько 60 % всіх назв, і послідовність блоків також не показує якогось виразного принципу.

7. Можна припустити, що «подільський блок» потрапив у середину переліку наслідком якоїсь помилки; більш логічним здається його розміщення у кінці переліку.

8. В цілому СГС є корисним джерелом для історичної географії східної Європи, фіксуючи об'єкти, які існували (реально чи в уявленні укладача) в першій третині 15 ст.

У Києві, 15 – 27 березня 2024 р. (**від 751-го до 763-го дня нашої великої праведної війни проти Гнило-Солом'яної Орди**).